

KIRÁLY PÉTER 100
TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE I.



Király Péter 1917-2015

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

KIRÁLY PÉTER 100
TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE I.

Szerkesztette
Császári Éva és Mária Imrichová

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Szent Adalbert Közép-
és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány

SZAKMAI LEKTOROK

Bañcerowski Janusz
Lukács István
Ivor Ripka
Marta Součková
Szabó Tünde
Zoltán András

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

A KIRÁLY PÉTER 100 nemzetközi tudományos
szlavisztikai konferencia hazai és külföldi előadói

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-066-9

1. KÖTET TARTALOM

KÖSZÖNTŐK

NYOMÁRKAY ISTVÁN: Köszöntő	9
PAVOL ŽIGO – PETRA KOLLÁROVÁ: Metodologický prínos Petra Királya pre slovanskú dialektológiu	12
GYIVICSÁN (DIVIČANOVÁ) ANNA: Vedecká činnosť Pétera Királya s osobitným zreteľom na kultúru slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku	26
KÄFER ISTVÁN: Adalékok a keletszlovák nyelvjárás emlékeihez: Ján Andráscsik és Tomek Vince	33

NYELVTUDOMÁNY

BAŇCZEROWSKI JANUSZ: Van-e szerepe az etimológiának a világ nyelvi képének elemzésében?	43
LADISLAV GYÖRGY: Hovorená slovenčina v okrese Veľký Krtíš (analýza na konfrontačnej osi monolingválni – bilingválni obyvatelia)	50
MÁRIA IMRICHOVÁ: Lexikálna polysémia a lexikálna synonymia v slovenských právnych textoch	59
PÁTROVICS PÉTER: A prefixumok szerepéről a lengyel aspektus- és aktionsartképzésben. az aspektuális homonímia problémája	68
VERONIKA PEROVSKÁ: Pasívum v slovenských historických textoch	79
PATRIK PETRÁŠ: Problematika používania nesklonných pomenovaní v súčasnej slovenčine (na príklade iníciaľových skratiek z oblasti informačno-komunikačných technológií)	90

MÁRIA RENDÁROVÁ: Funkcia spisovných a nespisovných výrazových prostriedkov v bulvárnej tlači	102
TÓTH SÁNDOR JÁNOS: A világ nyelvi képe a morfológiában	112

TÖRTÉNETI NYELVTAN ÉS DIALEKTOLÓGIA

TOMÁŠ BÁNIK: Nárečia dolnozemských Slovákov v konfrontácii s nárečiami stredoslovenského makroareálu	130
DUDÁS ELŐD: A burgenlandi/ gradišcei horvát helyesírás története a 19. század végéig	143
SINIŠA HABIJANEC: Otázka kvantity v zemplínskych kalvínskych tlačiach.....	154
PETER KARPINSKÝ: Sociálna deixa v textoch zemplínskych ľudových piesní z rukopisného zborníka Karola S. Seredaiho <i>Zpjevanky zemplínských Slovanů v okolí michalovském</i>	165
GABRIELA MIHALKOVÁ: Deiktické prostriedky v slovenských jazykových pamiatkach	177
BLANKA NEDVĚDOVÁ: K jazyku korespondence druhej poloviny 17. stoloť	191
MARIANNA SEDLÁKOVÁ: Okrajové dialekty ako jazykové laboratórium (na materiáli východoslovenských nárečí)	202
OKSANA TIMKO ĐITKO: Dijalektološki pogledi P. Királyja i jezične činjenice bačkih govora: pokušaj usporedbe	211

LEXIKOGRÁFIA

MARTINA IREINOVÁ: O slovníku nářečí českého jazyka	223
ILONA JANYŠKOVÁ: Maďarská stopa v <i>Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského</i>	230
HANA KONEČNÁ: Šestidílný český <i>Jazykový atlas</i> na internetu ..	238

URKOM ALEKSANDER: Uporedna analiza strukture odrednica
mađarsko-srpskih dvojezičnih rečnika247

MÓDSZERTAN, DIDAKTIKA

MARILENA FELICIA LUȚĂ: Inter-language and trans-language in-
terferences in Romanian students of Slovak studies263

STANISLAVA SPÁČILOVÁ: Slovenčina v Maďarsku. Problémy
používania numeratívneho genitívu a gramatickej ka-
tegorie menného rodu274

TÜNDE TUŠKOVÁ: Sociolingvistický výskum v dvojjazyčnom
univerzitnom prostredí283

ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET

MÁRIA ČIŽMÁROVÁ: Hungarizmy v ukrajinských rusínskych
nárečiach východného Slovenska292

LUCIE JÍLKOVÁ: *Až tolik, až takový, až takhle* – k jedné slovenské
interferenci v češtině303

SAMUEL KORUNIAK: Z medzijazykových kontaktov v spisovnej
slovenčine vo vojvodínskom prostredí medzi dvoma
svetovými vojnami315

ALICA TERNOVÁ: Protichodné významy slovensko-slovinských
interlingválnych homóným326

NYELVTUDOMÁNY

VAN-E SZEREPE AZ ETIMOLÓGIÁNAK A VILÁG NYELVI KÉPÉNEK ELEMZÉSÉBEN?

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

ELTE BTK, Szláv és Balti Filológiai Intézet,

Lengyel Filológiai Tanszék

janusz.banczerowski@gmail.com

Abstrakt: W artykule autor wskazuje na przydatność badań etymologicznych w odtwarzaniu językowego obrazu świata zarówno w perspektywie diachronicznej, jak i porównawczej. Wracając do okresu, w którym mogła istnieć wspólnota indoeuropejska, a potem do okresu oddalania się od siebie języków i kultur możemy zaobserwować zmiany zachodzące w postrzeganiu świata przodków danych społeczności. Powyższe rozważania ilustruje analiza kilku przykładów językowych.

Słowa klucze: etymologia, językowy obraz świata.

Egyre inkább az a meggyőződés kezd uralkodóvá válni, hogy az etimológiai kutatásoknak nagy szerepe lehet nemcsak a régebbi, hanem a mai nyelvi világkép tanulmányozásában is. A régi etimológiai jelentésekben nagyon gyakran rejtőznek a lexémák eredeti jelentései. A szó eredeti jelentésének a megértése lehetővé teszi, hogy észrevegyük az adott név által rejtett értelmet, illetve nagyon gyakran az adott fogalom tartalmát az adott időszakban. Amikor a világ nyelvi képének elemezésekor figyelembe vesszük a szavak, szóelemek eredetét és változásait, arra törekszünk, hogy elsősorban a szemantikai motivációjukat fedezzük fel bennük, azaz az elemzett szó és az etimológiai töve között fennálló jelentésbeli kapcsolatot. Ez a kapcsolat különböző szóképzési-kronológiai síkon jelenhet meg. Ez esetben nagyon fontos számunkra az a momentum, amikor észrevevesszük a szó jelentésének a változását. Magának a szó struktúrájának az elemzése egyes esetekben információt szolgáltathat arról is, hogy az akkori nyelvhasználók elméjében milyen asszociációk játszottak

szerepet az adott szó létrejöttében. Néha kénytelenek vagyunk az összehasonlításhoz folyamodni a rokon- vagy az indoeurópai nyelvek megfelelő szókincse tekintetében is. Az etimológiai kutatások lehetővé teszik a világ nyelvi képének olyan rekonstrukcióját, amely közös volt az adott nyelvcsalád számára. Az idő elteltével azonban a törzsek közötti kontaktusok meglazulása következtében és azon belül a külön kultúrmin-ták létrejötte azt okozta, hogy ez az eredetileg közös világnép differenciálódott. Az adott közösség szétesése következtében keletkezett önálló nyelvek eltérő módon értelmezték a valóság egyes jelenségeit. Például, elvetésre kerültek a régi nevek és élet-re keltek az újak, amelyek közelebb álltak az adott nyelvközös-ség tagjainak az akkori élettapasztalatához (pl.: mindennapi élet, munka, vallás stb.). Ezért nagyon fontos számunkra a legrégeb-bi állapothoz, azaz az indoeurópai ősnyelvhez való hozzáférés, amely elődeink mentális közösségét kialakította. Az adott szó összehasonlítása rokonnyelvi megfelelőivel lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk a szótó legrégebbi állapotát, szemantikai mező-jét, és azután kiderítjük azokat a változásokat, amelyek az egyes nyelvekben vagy a nyelvcsoportokban (pl. szláv, balti, germán, román, finn-ugor, stb.) megjelentek. Azonban hozzá kell tenni azt is, hogy az ilyen jellegű elemzésből következő megállapítá-soknak csak hipotetikus jelentősége van, ugyanúgy mint egyéb-ként minden etimológiai elemzésnek is. Ennek ellenére az ilyen típusú kutatásoknak igen nagy szerepe van a nyelvi világnép rekonstrukciójában. Ahogy Niewiara írja „Ez az egyetlen mód-szer, amely lehetővé teszi, hogy eljussunk a legrégebbi időkhöz, amikor még létezhetett az indoeurópai közösség, és utána olyan időkhöz is, amikor a nyelvek és a kultúrák kezdtek távolodni egymástól. Az ebből a célból felhasznált etimológiai elemzés se-gítségével megfigyelhetjük azokat a változásokat, amelyek őse-ink pszichikájában? gondolkodásában? világlátásában?” jelentek meg (ford. B.J.) (NIEWIARA 2000: 104).

A világ nyelvi képének rekonstrukciójában az etimológiai adatokat nyelven kívüli ismeretekkel szükséges kiegészíteni, mi-vel az etimológia alapján végzett elemzés csak részleges rekonst-rukciót feltételez. Ez esetben nincs lehetőség arra, hogy megál-lapítsuk a jelentés fejlődésének a szabályait, tehát csak fejlődési tendenciákról lehet szó. E tendenciák kutatásában figyelembe

kell venni a szemantikai párhuzamokat is. A múltra vonatkozó tények rekonstrukciójakor a kutatónak ismernie kell az adott szó keletkezésének az idejét és a környezetét is, amelyben ez a szó létrejött.

A világ nyelvi képének a rekonstrukciója sokféle adat elemzését igényli. Természetesnek tűnik, hogy a név rögzíti a szóban forgó objektumok legtipikusabb tulajdonságait. Az etimológiai adatok nemcsak a legjellemzőbb tulajdonságok, megfigyelések teszik lehetővé a valóság elemeinek a leírásánál, hanem rámutatnak a világ emberi kategorizálására és konceptualizációjára jellemző jegyekre is. A szó etimológiai jelentése és a funkciója között jellemző és nem esetleges kapcsolat létezik, amelyet az adott szó által denotált tárgy vagy fogalom tölt be az adott kultúrában. Az etimológiai adatok elemzése általában információt továbbít az adott objektum tipikus tulajdonságairól.

Az indoeurópai nyelvek a kiválasztott lexikális csoportjainak kontrasztív diacrón elemzése segíthet abban, hogy megállapítsuk e nyelvek számára közös világképet. Össze lehet hasonlítani például a szláv, a balti, a germán és a román nyelveket. Figyelembe véve e nyelvek hosszú történelmi fejlődési időszakát és a későbbi kölcsönös hatásokat is, az elemzett nyelvi anyagot oly módon szükséges behatárolni, hogy csak az eredetinek tartott archaikus elemeket választjuk ki belőle. A lexika elemzésekor az összehasonlításban szereplő nyelvcsoportok számára meg kell határozni azt a szókészletet, amely közös lehet a szóban forgó nyelvcsoportokhoz tartozó minden nyelv számára, és a régebbi időkből öröklődött. Az ily módon kiválasztott anyagok elemzése azon alapulhat, hogy elsősorban megállapítsuk a szavak etimológiáját, azaz, a legrégebbi hipotetikus vagy valós szótöveket, meghatározhatjuk a szemantikai mezőjét, amely tartalmazza a szótó mögött rejlő jelentést, és végül döntenünk kell arról is, hogy a különböző indoeurópai nyelvek szókészletében el lehet-e különíteni azokat a szavakat, amelyek ugyanolyan fogalmakat neveznek meg, valamint a jelentés hasonló összetevőjét. Ez viszont arról tanúskodna, hogy a múltban létezett a közös nyelvi világkép. Nyilvánvaló, hogy a nyelvi elemzés kimutathatja a hasonlóságokat és a különbségeket a világ interpretációs módjában. Érdekesesek lehetnek azok a változások, amelyek az egyes nyelvekben mutatkoznak, és amelyeknek kulturális jellege van.

Azonban nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az észrevehető hasonlóságoknak lehet véletlen volta is. Egyébként maga a módszer is, amely a kutatásban gyakran orientálódik a nem világos etimológiákra ugyanúgy, mint minden történelmi elemzés, csak a hipotézis felállítását teszi lehetővé. Ennek ellenére, az etimológiai kutatások nélkülözhetetlenek a nyelvi világgép rekonstrukciója számára.

A fentiek tükrében nézzünk meg néhány olyan nyelvi példát, amelyeknek az etimológiája egy meghatározott tartalommal hozzájárulhat a nyelvi világgép pontosabb megismeréséhez, megértéséhez. Mint ismeretes, a szláv nyelvekben a *méh* szó elnevezésére több olyan lexéma létezik, amelyek a fonetikai alakja eltér egymástól: a bolgár *мечела*, cseh és szlovák *včela*, horvát és szerb *pčela*, kai-horvát *čmela*, lengyel *pszczoła*, orosz *пчела*, szlovén *čbela*, felső szorb *pčota*, alsó szorb *coła*, ukrán *бджола*. Felvetődik a kérdés honnan erednek ezek a különbségek? Erre vonatkozóan két főhipotézis létezik. Az első hipotézis szerint a **bъčela* ószláv alak a **bъk-*, **bъč-* hangutánzó tőből keletkezett, amely az ószláv **bučati* igével függ össze, amely a „mély, hosszantartó hangot ad” jelentéssel bírt, és amelyhez hozzájárult az **-ela* képző. Így, a szóban forgó szónak az eredeti jelentése döngicsél, zümmög.

A második koncepció szerint a méh mai szláv nevei a **bъčela* (lágyszerrel) alakból származnak és olyan indoeurópai nevekkel kapcsolatosak, mint például: litván *bite*, lett *bite*, óír *bech*, német *Biene*, angol *bee*, norvég *bie*, svéd *bi*, latin *fucus* (méhhere), amelyet a **bhei-* protoindoeurópai tőből származtatnak. A rekonstruált **bhei-* eredeti jelentése „üt, támad, kiölti a fullánkját”. Azonban, nem zárható ki az sem, hogy az ószláv **bъčela* behelyettesítette a **bhei-* < **bъčela* protoindoeurópai alakot a **bučati* típusú formákkal, ami a másodlagos asszociáció következtében ily módon kiválthatta a tabuhatást is. Az egyes indoeurópai nyelvekben a tárgyalt rovar megnevezésére a mézzel kapcsolatos asszociációkon alapuló új név keletkezett, például: a görög *mélissa*, örmény *meghu*, szanszkrit *madhu*, *maksikā*. Érdeemes itt hozzátenni, hogy hasonló hangzású és mézre utaló a magyar *méh* szó. Annak ellenére, hogy a szakemberek ősinek, finnugor eredetűnek tartják (vö. zürjén *moš*, votják *muš*, mordvin *mekš*, finn *mehiläinen*) nagy valószínűséggel indoeurópai eredetű.

Most nézzük meg a következő példát, amely az *eghi- protoindoeurópai tövel függ össze. Az ószláv *ežb- < *ez-jo rekonstruált szótőnek a szláv nyelvekben olyan realizációi vannak, mint például: a bolgár еж, cseh ježek, lengyel jeź, horvát jež, orosz ёж, ruszin їж, szerb jež, szlovák jež, szlovén jež, ukrán їжок. A litván nyelvben is hasonló szó van ežys, a görögben pedig ekhinos, ékhis (= mérges kígyó, vipera), a szanszkritban az áhi-. Az *eghi-eredetileg a mérges kígyóval kapcsolatos, amelynek a jelentése: felfalja a mérges kígyókat (viperákat). Ez azt jelenti, hogy őseink számára a sündisznók hasznos állatok voltak, mivel pusztítottak a veszélyes hüllőket. Az etimológiai jelentés az idővel változásokon ment át. Az ember figyelme a sündisznó más tulajdonságaira is összpontosult (pl.: a külső kinézetére, tüskés bőrre, viselkedésére). Erről tanúskodnak a szláv nevek: a lengyel jeżyć (= felmereszt, felállít, égnek mereszt): jeżyć czupryne/grzywe (= égnek meresztí haját vagy sörényét); włosy mi się jeżą (= égnek mered/áll a hajam; sündisznóhoz hasonló hajviseletet hord); orosz ежиться (= összehúzza magát), lengyel jeżyyna, orosz жебука (=szeder, tüskével borított inda) stb.

Az ószláv *sorka szó a protoindoeurópai *ker töre vezethető vissza, amelynek az eredeti jelentése: fekete, feketés (a madár neve a domináló szintollazatra utal). Az ószláv *sorka szót a szláv nyelvekben olyan alakok képviselik, mint például: a bolgár сѣрка, cseh straka, horvát sraka/svraka, lengyel sroka, orosz сорка, szerb sraka/svraka, szlovák straka, szlovén sraka, ukrán сорка. Az, hogy a szláv nyelvekhez hasonlóan a litvánban is létezik šarka szó, az óporoszban pedig sarke, a szláv – balti kapcsolatokra utal. A *svorka alak, amely a szláv nyelvek egy részére jellemző a *sorka -nak másodlagos kontaminációja, amely az ószláv *svr'kati/ *svr'čati igetöből jött létre, és amelynek jelentése csiripelés, csicsérgés.

Végezetül nézzük meg az információ szó etimológiai jelentését. Mint tudjuk a tudományban az „információ” fogalmának olyan jelentéseket tulajdonítanak, amelyekkel ez a latinból kölcsönzött szó eredetileg nem rendelkezett. Természetesen, a tudománynak joga van arra, hogy az általa vizsgált jelenségeket tetszőlegesen nevezze meg, és nem kell figyelembe vennie a tudományban szereplő nevek, mint tudományos terminusok

eddiggi szemantikai megterheltségét. Bár az ilyen eljárás szükségesnek és megalapozottnak tűnhet, de ennek ellenére legalább is a humán tudományokban, ahol a nyelvi használatot ignoráló kodifikációk általában gyorsan elévülnek, nem elégséges (BAŃCZEROWSKI 2003: 428-438).

Az *információ* (in + formo) szó a latinban *képet, ábrázolást, fogalmat* jelentett, viszont a vele homolexiós *informo* (in + formo) igének a jelentése: *alakít, alakot ölt; alkot, csinál, bemutat, tanít, képez, fogalmat alkot valamiről*. Nem nehéz észrevenni, hogy ezt a két szót egy közös elem köti össze, nevezetesen a *forma*. Ez azt jelenti, hogy az információ az, aminek egy meghatározott formája, alakja van. A latin szótóbból kiindulva az információ két aspektusát lehet kiemelni: (1) (az *informatio* által jelzett) tárgyi és (2) (az *informo*ban rejlő) cselekvésre/folyamatra utaló aspektus. Ott, ahol az információ, mint cselekvés jelenik meg, tekintettel kell lennünk az *informo* által jelzett képzésre, alakításra, illetve a határok kijelölésére. Az információ folyamatként történő értelmezését a *formál, alakít* jelentené. Így az információ kétféle felfogásáról beszélhetünk; az első – objektívista, a másik pedig – valakinek az alakítási cselekvéséből eredő szubjektív jellegű. A tárgyi és a szubjektív értelmezés tükrében az információt egyrészt a *környezet* objektívan megkülönböztethető *állapotának* a formájában, másrészt pedig a *környezetből* történő *kiválasztási aktusként* látjuk. Ez mind a percepció aktus, mind az alany olyan cselekvése lehet, amely során információ képződik, ezzel egy meghatározott formát tulajdonítva a környezet egyik fragmentumának. (MIKUŁOWSKI POMORSKI 1988:18). Ezen kívül még egy harmadik lehetőség is fennáll, amelyre az *informazione* olasz terminus mutat: „olyan tevékenység, amely azon alapul, hogy a létnek olyan szubsztanciális formát, vegetatív életet, érzéki vagy gondolkodó cselekvést tulajdonítunk, amely meghatározza a természetét, valamint a potenciális állapotból az aktuálisba történő átmenetét.” (MIKUŁOWSKI POMORSKI 1988:18). Ebből az következik, hogy „az olasz meghatározás az információt a forma képzési aktusában helyezi el, feltételezi az információ cselekvésként történő értelmezését, miközben a latin szó az információ objektív létezését emeli ki. Az olasz meghatározás a cselekvő tényezőre utal, amely a valóság képzését és átalakítását szolgáló alapvető impulzusként értendő.

A világegyetem lényegénél fogva nem más, mint szüntelen és végtelen folyamat, amely nem közvetíti a kész információt. A létezés a világban az információ segítségével benne történő lehorgonyzás jelent. Az informatio latin szónak az etimológiája azt szuggerálja, hogy az elménk cselekvése során aktív formát rendeljünk ahhoz, ami korábban ilyennel nem rendelkezett.

Befejezésül fel lehet tenni a kérdést, hogy az egyes szavak alapján rekonstruált nyelvi világgép, milyen mértékben különbözik attól a képtől, amely a frazeológiai kapcsolatokban, valamint az aktuális nyelvhasználók elméjében rögzült.

Bibliográfia

- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2003: Néhány megjegyzés az információ fogalmáról és terjedelméről. *Magyar Nyelvőr* 4/ 428–438.
- BORUŚ Wiesław, 2008: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BRÜCKNER Aleksander, 1970: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- ФАСМЕР Мах, 1987: *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Издательство «Прогресс».
- LEHR-SPŁAWIŃSKI, Tadeusz: 1947: *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*. Warszawa.
- MIKUŁOWSKI POMORSKI, Jerzy: 1988. *Informacja i komunikacja. Pojęcia, wzajemne relacje*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Ossolineum.
- NIEWIARA Aleksandra, 2000: *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata. Język a Kultura*. Wrocław: Acta Universitatis Wratislaviensis No 2218.
- SAFAREWICZ Jan, 1986: *Język starogrecki. Język indoeuropejski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, T. I.
- SŁAWSKI Franciszek (Eds.), 1974: *Słownik prastowiański*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum T. I.
- ТРУБАЧЁВ Олег Николаевич, 1974: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Москва: Наука.
- ZAICZ Gábor (Eds.), 2006: *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.